Vlaamse inwijking in Noord-Frankrijk en de reakties ter plaatse

Luc Schepens
Brugge

Heeft het fenomeen van de emigratie in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw pas zeer laat de aandacht getrokken van de Belgische overheid, en dan nog eerder om politieke dan om sociale of ekonomische redenen, des te meer heeft het probleem in de laatste vijftig jaar, en in stijgende lijn, ekonomisten, sociologen en vooral historici geïntrigeerd. Het is niet mijn bedoeling in deze korte bijdrage nieuwe cijfers aan de reeds bestaande tabellen toe te voegen (1); het gaat me erom enkele komposanten van de emigratie scherper af te bakenen, en te illustreren aan de hand van de Vlaamse emigratie naar Frankrijk.

Maar allereerst wil ik enkele begrippen omschrijven. Emigratie is een vorm van migratie. Migratie is de algemene term voor de verplaatsing van een bevolkingsgroep van één woonplaats naar een ander, - voor individuële verplaatsing spreekt men van verhuizing. Emigratie is de verplaatsing van deze bevolkingsgroep naar een ander land, gezien vanuit het land van vertrek; immigratie is deze verplaatsing, gezien vanuit het land van aankomst. Hierbij speelt de grens tussen beide landen dus een essentiële rol.

Een eerste element dat men kan onderscheiden in het fenomeen emigratie, is het verschil tussen de stedelijke emigratie, en de emigratie van het platteland. Het zijn twee verschil-

lende types van emigratie, die beantwoorden aan twee verschillende types van werkmilieu. Bovendien vallen zij niet samen met de twee types van immigratie. Indien men kan aannemen dat de stedelijke emigratie in principe overeenstemt met de stedelijke immigratie, dan geldt dit veel minder voor de plattelandbevolking die zich zowel naar de industriesteden richt, als naar het platteland. Dit beantwoordt trouwens aan het algemeen verschijnsel van de verstedelijking in de negentiende en twintigste eeuw.

Een tweede element dat men kan onderscheiden, zijn de drijfveren voor de emigratie. Daarin zijn verschillende soorten te onderkennen: de spanning enerzijds tussen het overschot aan arbeidskrachten hier, en het tekort aan werkkrachten ginder, en de spanning tussen de lonen hier en de lonen ginds. Gewoonlijk gaan beide verschijnselen samen, zij spelen op elkander in.

Tenslotte is er de psychologische aantrekkingskracht die uitgaat van de geëmigreerden op de kandidaat-emigranten, en omgekeerd, de (psychologische) afstotingsreakties van de plaatselijke bevolking ten opzichte van de immigranten.

Een derde element is de aard van de emigratie. Ook hier kan men twee types onderscheiden: de definitieve en de tijdelijke emigratie. Tussen beide heeft een wisselwerking plaats: definitieve emigratie kan in tijdelijke emigratie overgaan, en omgekeerd. Is er slechts één vorm van definitieve emigratie, namelijk het zich vestigen in een ander land met de bedoeling er voorgoed te blijven, de tijdelijke emigratie kan diverse vormen aannemen, die allen in verband staan met de relatieve duur van deze emigratie: emigratie voor onbepaalde tijd, maar met de bedoeling naar het land van herkomst terug te keren; seizoenarbeid, die meerdere maanden in beslag neemt; en pendelarbeid, waarvan de duur zich gewoonlijk beperkt tot één week, of één dag. Het verschil tussen beide laatste ligt meestal in de afstand tussen de woonplaats en de plaats waar de arbeider gaat werken. Tot de dagpendel kan hoofdzakelijk, - maar niet uitsluitend -, de grensarbeid gerekend worden. Dit is het werk verricht in de grensstreek

van het ene land, door arbeiders die in de grensstreek van het andere land gevestigd zijn.

Het vierde en laatste belangrijke element dat een rol speelt in het fenomeen van de emigratie, is een faktor die niet behoort tot het fenomeen zelf, maar er op inwerkt in remmende of stimulerende zin: de politiek van de betrokken regeringen.

1. De emgiratie van de Vlaamse stedelijke- en plattelandsbevolking.

Wie de bestaande literatuur doorneemt, stelt vast dat de Vlaamse emigratie uit de steden en die van het platteland naar Frankrijk, niet steeds samenvallen.

F. Lentacker duidt als periode van aanzienlijke stedelijke emigratie aan: 1814-1816, 1829, 1831-1832, 1846-1851, 1861-1864, 1868-1869, 1871, 1873 (2), als periodes van een aanzienlijke plattelandsemigratie: 1846-1847, 1849, 1851-1855, 1862-1863, 1875-1880, 1919-1920 (3).

In het eerste geval speelt de ekonomische konjunktuur van de industrie een rol, in het tweede geval de ekonomische konjunktuur van de landbouw (4).

De eerste en meest geïndustrialiseerde stad in Vlaanderen is Gent. Deze stad wordt dan ook het eerst getroffen door de ekonomische recessie, die een gevolg is van het afsluiten van de grenzen voor de uitvoer naar de traditionele afzetgebieden: Frankrijk, Spanje, en de Spaanse kolonies. Met andere woorden, het is de eerste stad die getroffen wordt door het ontstaan van politieke, maar tevens van ekonomische grenzen (protektionisme), wat vermindering van de produktie, en dus ook werkloosheid en lagere lonen meebrengt aan deze zijde van de grens en toenemende produktie, en derhalve hogere lonen aan de andere zijde. Men zou geneigd zijn aan te nemen dat een dergelijke stedelijke emigratie essentieel een definitieve emigratie moet zijn, aangezien het gaat om industriearbeiders, *in casu* spinners en wevers, die min of meer gekwalificeerd en gespecialiseerd zijn, en aan wie in Frankrijk de mogelijkheid geboden wordt hun beroep uit te oefenen, en aangezien de verplaatsingsmogelijkheden, in de eerste

helft van de 19e eeuw, gering zijn. Maar toch staat men verbaasd over de mobiliteit van de stadsbevolking. Toevallige opzoekingen in de bevolkingsregisters van Brugge hebben mij aangetoond hoe zeker een deel van de armste stadsbevolking een haast onvoorstelbare mobiliteit kent, waarvan wij de redenen niet kunnen achterhalen. Zij verhuizen soms diverse malen in één jaar binnen de stad, verlaten de stad, keren er terug, vertrekken opnieuw. Is het om ekonomische redenen: de huishuur? of het maken van schulden? (Maar zouden zij dan hun verhuizingen aan de overheid bekend maken?); zijn er sociale redenen: te kleine woonruimten voor een aangroeiende familie? Wij kunnen slechts gissen. Zeker speelt er een psychologisch element: wij zien hoe de verschillende leden van één familie zich telkens weer gaan groeperen rond het nieuwe adres dat één van hen gaat betrekken, anderzijds blijven zij binnen hun stadskwartier, en keren er ook terug uit den vreemde. Zij verlaten dit kwartier slechts indien hun sociale promotie dit toelaat.

Maar over de mobiliteit van de stedelijke emigranten zijn wij al even slecht ingelicht als over die van de plattelandsbevolking. Vóór 1880 beschikken wij over geen officiële statistieken voor de emigratie naar Frankrijk, en daarna weten wij dat de cijfers geenszins met de werkelijkheid overeenstemmen (5).

De landelijke emigratie, hoofdzakelijk in de vorm van seizoenarbeid, dus tijdelijke emigratie, schijnt iets later dan de stedelijke op dreef te komen (circa 1820). Pas vanaf circa 1890 zal ook de pendel- en grensarbeid een aanzienlijke toename kennen, en dat is het gevolg, niet alleen van de verbeterde verplaatsingsmogelijkheden (buurtspoorwegen, fiets), maar vooral van politieke maatregelen, waarop wij straks terugkomen. In deze grensstreek is er slechts één stad, Kortrijk, die een analoge emigratie kent aan die van Gent, en om dezelfde redenen (6). Van 1830 tot 1844 vormen de wevers er iets minder dan één derde van de globale emigratie, tussen 1860 en 1870 neemt deze emigratie sterk af, omdat het roten in de Leie voor deze stad een plotse ekonomische bloei veroor-

zaakt, maar vanaf 1880 komt opnieuw een hoge en steeds toenemende emigratie voor.

Voor de grensarbeid beschikken wij niet over globale cijfers vóór 1890 (7).

2. De Drijfveren.

Tot circa 1890 is de voornaamste drijfveer voor de emigratie, zowel de tijdelijke als de definitieve, de werkmogelijkheden die in het Noordfranse industriebekken (en in Parijs) geboden wordt, en de lonen die variërend van één derde tot de helft hoger liggen dan in België. De sociale wetgeving die vanaf 1886 in België ontstaat, en de toenemende behoefte aan arbeiders o.m. als gevolg van de massale uittocht van Vlamingen naar Frankrijk én naar Amerika, reduceert geleidelijk het verschil tussen de Franse en de Belgische lonen, en zal zelfs vanaf de jaren dertig voor sommige industrieën, en na de Tweede Wereldoorlog voor alle nijverheden, in omgekeerde zin spelen. Nu zijn de lonen in België hoger dan in Frankrijk en moeten aan de seizoen- en grensarbeiders kompensatiebedragen worden toegekend. Waarom valt de emigratie dan niet plotseling weg? Hier speelt het psychologisch element: de traditie, de aantrekkingskracht van het werkmilieu, en om het zeer ruim te stellen: alle affektieve banden die kunnen bestaan tussen de arbeider en zijn werkmilieu.

Maar er zijn ook psychologische drijfveren die in tegengestelde richting werken: de afstotingsverschijnselen, de manifestaties van xenofobie. De oudste klimmen op tot 1819, zij zijn dus zo oud als de emigratie zelf, en doen zich voor in periodes van krisis in de Franse industrie; het fenomeen is uiterst zeldzaam wat de landbouwbevolking betreft. Tot 1880 doen zij zich slechts sporadisch voor (o.m. in 1853-1854, 1861, 1867) en zijn van geringe betekenis met uitzondering weliswaar voor de twee periodes van politieke en sociale agitatie, veroorzaakt door de februari-revolutie van 1848, en de kommunes van Parijs in 1870-1871. In deze periodes wordt de emigratie niet alleen stop gezet maar keren talrijke emigranten naar Vlaanderen terug. De meesten vertrekken echter opnieuw naar Frankrijk wanneer de rust er is hersteld.

Vanaf 1880 tot 1914 ontstaat er misnoegdheid bij de Franse arbeiders over de aanwezigheid en de konkurrentie van de Belgische arbeiders, zodat er zich herhaaldelijk hevige botsingen voordoen (waarvan de belangrijkste in augustus 1892 gedurende een volle maand het Franse kolenbekken overhoop zetten), en dat de Franse overheid besluit in te grijpen op het politieke vlak.

3. De emigratie en de politiek.

Het lijkt mij merkwaardig dat de algemene politieke verhoudingen tussen Frankrijk en België geen invloed hebben gehad op de emigratie naar Frankrijk. Tot 1870 is het bestaan van de Belgische Staat voor Frankrijk nog geen definitief aanvaarde werkelijkheid. Tijdens het tweede Keizerrijk (1852-1870) vormt de Franse buitenlandse politiek (het streven naar de „natuurlijke grenzen") voor België een bedreiging waarvan de regeringen te Brussel zich zeer goed bewust zijn (8). Nu is het precies in deze periode dat de Belgische emigratie naar de Franse industriebekkens een konstante en aanzienlijke stroom vormt. Omstreeks 1880 schat men het aantal Belgen in Frankrijk op een half miljoen. Om de problemen op te vangen die deze gastarbeiders stellen o.m. op het terrein van de arbeidersorganisaties (b.v. bij stakingen), gaat de Franse overheid een totale gamma aan maatregelen treffen, gaande van een scherper administratief toezicht: de verplichting voor de vreemdelingen om hun verblijf binnen de veertien dagen na hun aankomst aan de gemeentelijke overheid bekend te maken, via een verplichte immatrikulatie voor de vreemdelingen (1893) tot beperkende voorschriften voor de tewerkstelling van vreemdelingen door Franse ondernemingen die overheidsopdrachten uitvoeren (1899; dergelijke voorschriften waren door de Stad Parijs reeds in 1886 uitgevaardigd); en twee vergeefse pogingen (in 1901 en 1911) om bij wet belasting te heffen op de aanwerving van vreemde werkkrachten. Deze maatregelen die toegevingen zijn aan de Franse arbeiders, en de algemene xenofobie die zich in de jaren negentig van Frankrijk meester maakt (een gevolg van het opgezweept Frans nationalisme na de nederlaag van

1870), stuiten op een hardnekkig verzet vooral van de Franse industriëlen uit het Noorden. De krisis van 1930 was aanleiding tot veel drastischer maatregelen: het invoeren van residentiekaarten (om andere redenen reeds ingevoerd in 1917) en grensarbeidkaarten (1928) waarvan het aantal kan beperkt worden (in 1935 amper nog 31.000 voor België).

Maar de Franse overheid greep ook naar andere en misschien efficiënter middelen. Vanaf 1889 worden wetten uitgevaardigd die de ingeweken bevolking in vele gevallen automatisch de Franse nationaliteit verleenden en meer nog, stipuleerden dat alleen dank zij een ingewikkelde en kostbare procedure de Franse nationaliteit geweigerd kon worden. Bovendien werd systematisch geweigerd ten behoeve van de Vlaamse immigranten speciale (Vlaamse) scholen op te richten. Deze maatregelen hadden een dubbel doel: enerzijds de integratie van de vreemde bevolking in de Franse natie, anderzijds de integratie van de vreemde jongelingen in het Franse leger (9). Het gevolg ervan is de zeer snelle verfransing van de ingeweken Vlamingen (een verschijnsel dat wij bij de definitieve emigranten in Amerika ook aantreffen) én het terugvloeien naar de Belgische grens van een groot aantal arbeiders uit het Noord-Franse industriebekken, die voortaan als dag- of weekpendelaars aan grensarbeid gaan doen. De goedkopere levensvoorwaarden in België werkten dit overigens ook in de hand.

Tenslotte wil ik nog wijzen op de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog. In 1918 telt men in Frankrijk 325.298 Belgische vluchtelingen (10), waarvan 35.396 in het departement van de Seine Inférieure, de zetel van de Belgische regering, 13.303 in de Calvados, 12.650 in Seine et Loire, en 10.562 in wat er nog overbleef van het Département du Nord. In deze gebieden, samen met de andere door de oorlog geteisterde departementen (v.b. Aisne en Somme), vormden zich na de oorlog, met de steun van de Franse regering, de aanzienlijkste Vlaamse Boerenkolonies. In 1940 wordt hun globaal aantal op 12.000 à 15.000 gezinnen geraamd, d.w.z. 60.000 à 65.000 personen (11). Volgens de telling van 1955 bevinden zich, met behoud

van hun Belgische nationaliteit, nog meer dan 1.000 Vlaamse boeren in het Département du Nord, en meer dan 500 respektievelijk in de Aisne, Eure, Oise en Somme. Terwijl alle andere vormen van emigratie in de laatste twintig jaar sterk gedaald zijn, en sommige het nulpunt benaderen, schijnt de Franse regering er prijs op te stellen de Vlaamse boeren te laten immigreren in de z.g. „open" departementen, dit zijn departementen waar het de landbouw aan mankracht en ondernemingen ontbreekt (12).

De Vlaamse immigratie in Frankrijk is vervangen door de Italiaanse, Spaanse, Portugese en Noord-Afrikaanse immigratie, en wij zien het proces van aantrekking en afstoting zich opnieuw met deze immigranten herhalen. Maar hopelijk zijn de respektieve regeringen van deze emigratie-landen, zich beter bewust van de oorzaken van deze emigratie, en de middelen om ze te verhelpen, dan de Belgische regeringen het waren tijdens de voor ons volk rampzalige negentiende eeuw.

Voetnoten:

(1) Voor meer konkrete gegevens over ons onderwerp konsultere men het voortreffelijke werk van F. Lentacker, *La Frontière Franco-belge. Etude géographique des effets d'une frontiere internationale sur la vie de relations,* Lille, 1974, en L. Schepens, *Van Vlaskutser tot Franschman. Bijdrage tot de studie van de Westvlaamse plattelandsbevolking in de 19e eeuw,* Brugge, 1973, en de in beide werken voorkomende bibliografie.

(2) *O.c.,* pp. 227-228.

(3) *Id.,* p. 221.

(4) Voor de opeenvolgende periodes van hoog- en laagkonjunktuur in de industrie en de landbouw konsultere men L.H. Dupriez, *Des mouvements économiques généraux,* 3e éd., Louvain, 1966, G. Bublot, *La production agricole belge,* Louvain, 1957, en B. Verhaegen, *Contribution à l'histoire économique des Flandres,* Louvain, 1961.

(5) Het aanwezige statistisch materiaal en de reële waarde ervan werden besproken in L. Schepens, *o.c.,* pp. 111-156.

(6) De emigratie uit Ieper is niet van het stedelijk, maar van het landelijke type, cfr. *id.,* p. 136.

(7) Voor het fenomeen van de grensarbeid konsultere men J. Theys, *Een analyse van de Westvlaamse grensarbeid in Noord-Frankrijk,* Brugge, 1969, en H. Geeraert, *De Westvlaamse arbeidskracht in Frankrijk,* Brugge, 1951.

(8) Cfr. C.-A. Tamse, *Een verwaarloosd aspekt van de Belgische buitenlandse politiek: het expansionisme van de jaren 1860,* in *L'Expansion belge sous Léopold Ier (1831-1865). Recueil d'études...,* Bruxelles, 1965, pp. 631-650.

(9) De Franse overheid dreef de spitsvondigheid zover aan vreemdelingen het houden van reisduiven te verbieden, tenzij met instemming van de Préfecture (1896), waarbij F. Lentacker schalks opmerkt: „l'acquisition de la nationalité française a certainement été plus fréquente parmi les „coulonneux" que pour l'ensemble de la colonie belge", *o.c.,* p. 237.

(10) *Statistique générale des réfugiés belges en France au Ier novembre 1918,* in *Bulletin de la Commission des Archives de la Guerre,* t. 1, Bruxelles, 1921-1924, pp. 46-59.

(11) Y. Van Acker, *Vlaamse Boerenkolonies in Frankrijk,* Brussel, z.d., p. 33.

(12) Alle nuttige gegevens, zoals voorschriften van de E.E.G., de belangrijkste Franse wetten, en de bilaterale akkoorden tussen Frankrijk en België, werden in 1965, ten behoeve van de kandidaat-emigranten samengebracht door senator R. Gheysen, *Landbouwers emigreren naar Frankrijk,* Roeselare, 1965.

Résumé:

L'article tend à établir les différentes composantes du phénomène de l'émigration - immigration (selon qu'on considère le problème du point de vue du pays dont on part, ou du pays où l'on s'installe), illustrées par l'histoire de l'émigration flamande en France au cours des 19e et 20e siècles. Il y a une distinction à établir entre l'émigration urbaine et celle de la population agricole. Les périodes fortes des deux types d'émigration ne concordent pas toujours; de plus, si, en principe, l'émigration urbaine se dirige vers les villes l'émigration agricole est traversée par le phénomène généralisé au 19e siècle, de l'attraction urbaine.

Les motifs d'émigration sont triples: la différence entre le manque de travail, donc le surplus de travailleurs en Flandre et le manque de travailleurs, donc l'abondance de travail dans le Nord; la différence entre les salaires, ceux de France étant plus élevés d'un tiers jusqu'à la moitié, que ceux de Flandre; enfin un motif d'ordre psychologique: l'attraction et la propagande émanant des émigrés auquel s'oppose un autre élément d'ordre psychologique: les réactions de rejet, donc de xénophobie, de la population française. Troisième élément: le genre d'émigration. Il y a distinction entre l'émigration définitive, et l'émigration temporaire, qui, elle, peut revêtir différentes formes toutes fonction de la durée relative: émigration saisonnière, émigration hebdomadaire ou journalière, les deux derniers types constituant principalement le travail frontalier.

La dernière composante de l'émigration, et non la moins importante, quoique extrinsèque au phénomène, c'est l'action politique des gouvernements qui peut favoriser ou limiter l'émigration ou l'immigration. L'émigration flamande vers la France a considérablement diminuée durant les vingt dernières années, il semble cependant que le gouvernement français désire toujours, - et donc, favorise - l'installation des paysans flamands en territoire français.